

CURRENT WAR AS A CHALLENGE FOR THE EDUCATION OF FOREIGN STUDENTS IN UKRAINE: PROBLEMS AND PROSPECTS

*Hanna Bondarenko*¹

СУЧАСНА ВІЙНА ЯК ВИКЛИК ДЛЯ ОСВІТИ ІНОЗЕМНИХ СТУДЕНТІВ В УКРАЇНІ: ПРОБЛЕМИ ТА ПЕРСПЕКТИВИ

Ганна Бондаренко

Abstract. The study is devoted to the analysis of the challenges faced by the education system of international students in Ukraine as a result of the war, as well as possible ways to overcome these difficulties. Based on the results of an anonymous survey of students of the V. N. Karazin Kharkiv National University, the analysis of regulatory documents and analytical reports, the author identified the main problems: security issues, the difficulties of distance learning, legal uncertainty, financial difficulties and psychological pressure.

International education in Ukraine has experienced significant challenges as a result of the full-scale invasion of Russia, which led to huge material and human losses in higher education institutions. As a result of military operations and instability, there has been a significant reduction in the contingent of international students, which is accompanied by a decrease in financial revenues and negatively affects the quality of educational services. The key problems have been the decline in the image of Ukraine as a safe country for studying and living.

Additional factors include the growing risk of student outflow to European universities due to the establishment of branches of Ukrainian higher education institutions abroad, as well as the destruction of intercultural communication, which complicates the integration of international students into the educational process. The crisis of medical education poses a particular threat, as a number of countries have stopped recognizing diplomas from Ukrainian universities, which has caused a significant decrease in the number of students in this specialty. The decline of international education threatens the entire higher education system of Ukraine, requiring immediate measures to maintain competitiveness.

The author paid special attention to the adaptation strategies of Ukrainian universities and state policy on supporting international education in wartime. The article proposes key measures that are necessary to restore trust in Ukrainian higher education. The need for further reforms aimed at stabilizing the educational process, ensuring social support for students, and increasing the competitiveness of Ukrainian higher education at the international level is emphasized.

Keywords: international education in Ukraine, foreign students, current war in Ukraine, higher education in Ukraine, prospects of international education.

¹ V.N. Karazin Kharkiv National University. Kharkiv. Ukraine. abondarenko@karazin.ua, <https://orcid.org/0000-0001-9991-7561>

Анотація. Дослідження присвячене аналізу викликів, з якими зіткнулася система освіти іноземних студентів в Україні внаслідок війни, а також можливим шляхам подолання цих труднощів. На основі результатів анонімного опитування студентів Харківського національного університету імені В.Н. Каразіна, аналізу нормативно-правових документів та аналітичних звітів було визначено основні проблеми: питання безпеки, складнощі дистанційного навчання, права невідзначеність, фінансові труднощі та психологічний тиск.

Міжнародна освіта в Україні зазнала суттєвих викликів унаслідок повномасштабного вторгнення Росії, що призвело до значних матеріальних і людських втрат у закладах вищої освіти. Внаслідок військових дій та нестабільності спостерігається значне скорочення контингенту іноземних студентів, що супроводжується зменшенням фінансових надходжень і негативно впливає на якість освітніх послуг. Ключовими проблемами стали зниження іміджу України, як безпечної держави для навчання та проживання.

Додатковими факторами є зростаючий ризик відтоку студентів до європейських університетів через створення філій українських ЗВО за кордоном, а також руйнування міжкультурної комунікації, що ускладнює інтеграцію іноземних студентів у навчальний процес. Особливу загрозу становить криза медичної освіти, оскільки низка країн припинила визнавати дипломи українських університетів, що спричинило суттєве зменшення кількості студентів у цій спеціальності. Занепад міжнародної освіти загрожує всій системі вищої освіти України, вимагаючи негайних заходів для збереження конкурентоспроможності.

Окрему увагу приділено адаптаційним стратегіям українських університетів та державної політики щодо підтримки міжнародної освіти в умовах війни. У статті запропоновано ключові заходи, які необхідні для повернення довіри до української вищої освіти. Підкреслюється необхідність подальших реформ, спрямованих на стабілізацію освітнього процесу, забезпечення соціальної підтримки студентів та підвищення конкурентоспроможності української вищої освіти на міжнародному рівні.

Ключові слова: міжнародна освіта в Україні, іноземні студенти, сучасна війна в Україні, вища освіта в Україні, перспективи міжнародної освіти.

Вступ

Міжнародна освіта, іноземні студенти — це не лише інвестиції в освіту, це також інструмент популяризації національної культури, покращення іміджу країни, розширення і зміцнення міжнародних зв'язків та взаємовигідних контактів. В глобальному світі міжнародні студенти розглядаються як один з найголовніших важелів так званої «м'якої сили» в міжнародних стосунках. Для того, щоб Україна не опинилася на периферії міжнародної освіти, вже зараз потрібно ґрунтовно досліджувати проблеми та перспективи міжнародної освіти в Україні, які виникли внаслідок російської агресії.

Метою статті є дослідження впливу сучасної війни на систему міжнародної освіти в Україні, зокрема на становище іноземних студентів, а також аналіз викликів, що постали перед українськими закладами вищої освіти у контексті збереження та відновлення привабливості української вищої освіти для іноземних студентів. Для досягнення поставленої мети визначені наступні завдання: 1) схарактеризувати основні проблеми, що виникли у сфері міжнародної освіти в Україні у зв'язку з повномасштабною війною; 2) проаналізувати проведені автором опитування іноземних студентів та дослідити процеси евакуації іноземних студентів та подальшу

участь іноземців в освітньому процесі в умовах війни; 3) визначити чинники, що впливають на імідж української міжнародної освіти у світі, та окреслити можливі шляхи його відновлення; 4) розглянути сучасний стан і перспективи адаптації освітнього процесу для іноземних студентів в умовах воєнного стану та післявоєнного відновлення; 5) запропонувати стратегічні напрями політики щодо залучення іноземних студентів до навчання в Україні, зокрема механізми підтримки, покращення умов навчання та інтеграції у освітнє середовище.

Методи дослідження. На початковому етапі дослідження основна увага була зосереджена на зборі емпіричних даних про реакції, думки та досвід іноземних студентів, які навчалися в Україні на момент початку повномасштабної війни та продовжили навчання в умовах воєнного стану. У 2022–2023 рр. автором було проведено анонімне добровільне анкетування серед іноземних студентів, які поступили чи продовжили навчання у Харківському національному університеті імені В.Н. Каразіна під час війни. Всього в анкетуванні взяли участь 84 студенти з першого по шостий курс. Вони анонімно заповнили електронну анкету англійською мовою.

За віковою ознакою респонденти складають групу від 16 до 33 років, однак переважають студенти у віці 19–21 рік (41 особа). За гендерною ознакою, в опитуванні взяли участь 46 студентів чоловічої статі та 38 студентів жіночої статі. За країнами походження студенти розподілилися таким чином (у порядку зменшення кількості): Індія (36), Туреччина (18), Єгипет (8), Нігерія (7), Марокко (5), Танзанія (4), Ліван (2). По одному студенту було з Фінляндії, Німеччини, Ірану, Іраку, Палестини, Судану, Сирії та Японії. Було запропоновано 15 питань: про причини вибору навчання в Україні та ХНУ Каразіна, про досвід евакуації, про мотиви поновлення свого навчання під час війни, про складнощі, які у них виникають під час онлайн навчання в умовах сучасної війни тощо. Було використано популярний у сфері соціологічних досліджень метод «снігова куля».

Згодом дослідження було розширене до аналітичного проблемного аналізу стану міжнародної освіти в Україні. Цей етап включав вивчення нормативно-правових актів, звітів Міністерства освіти і науки України, міжнародних організацій та адміністрацій закладів вищої освіти (далі — ЗВО) щодо підтримки іноземних студентів у період війни. Методи якісного та кількісного аналізу використовувалися для інтерпретації отриманих результатів.

Поєднання соціологічного підходу та аналітичного дослідження дозволило: визначити основні виклики, з якими зустрілись іноземні студенти під час війни; оцінити ефективність державної та університетської політики щодо іноземних студентів під час війни; виявити потенційні шляхи подальшого розвитку освіти іноземних громадян в Україні (міжнародної освіти в Україні). Методологія цього дослідження забезпечує комплексний аналіз проблеми, що дозволяє не лише виявити основні труднощі, а й запропонувати рекомендації для покращення становища іноземних студентів у воєнний та післявоєнний періоди.

Аналіз джерел та історіографії питання. Були проаналізовані та використані різноманітні джерела інформації: актова та нормативна документація, інформаційні матеріали, організаційно-розпорядча та звітна

документація Міністерства освіти і науки України, публіцистичні та аналітичні статті, у яких висловлені думки щодо тих процесів, які відбулися в сфері освіти іноземних студентів в Україні з 24 лютого 2022 р., а також власне результати анонімного добровільного анкетування, про яке йшлося.

У закордонній історіографії вже давно активно досліджуються проблеми освіти іноземних студентів в різних країнах світу, рівень міжнародної освіти та задоволеність інтернаціональних студентів рівнем освіти та життя в приймаючій країні. В першу чергу необхідно згадати дослідників Філіпа Дж. Альтбаха¹ та Ганса де Віта², які зробили вагомий внесок в історіографію міжнародної освіти.

Надзвичайно популярним в історіографії є питання про залучення іноземних студентів, тобто про їх адаптацію та інтеграцію в приймаючі суспільства. Наприклад, у колективній монографії за редакцією Ганса де Віта, Катерини Мінаєвої та Лічжоу Вана [8], аналізуються сучасні дані щодо руху студентів, освітніх політик та механізмів залучення, а також розглядаються виклики й перспективи рекрутингу, враховуючи внесок різних зацікавлених сторін з усього світу. Цікаво, що західні науковці також зосереджуються на досвіді самих студентів, демонструючи його цінність для інтернаціоналізації освіти, вдосконалення викладання, академічної підтримки та навчального процесу [16].

В західній історіографії, трапляються й такі дослідження, які присвячені школярам та студентам в Україні. Показовою в цьому випадку є дослідження Анни Фурньє, де авторка намагається знайти відповідь на питання «як пострадянські громадяни активно змінюють, адаптують і локалізують концепти освіти» [10].

В середовищі українських освітян, публіцистів, журналістів триває активне обговорення сучасних проблем освіти та шляхів подолання кризових явищ, спричинених теперішньою війною. Значний відсоток всіх досліджень, форумів присвячені в першу чергу проблемам української школи, загальній середній освіті, фізичним та освітнім втратам, проблемам психологічного стану учнів та вчителів тощо. В цьому випадку доречно згадати останні форуми та круглі столи: «Форум якості освіти 2024: пропозиції для подолання освітніх втрат», який відбувся 14 листопада 2024 р. [24], «Круглий стіл «Стратегія розвитку вищої освіти України в умовах надзвичайних ситуацій та криз воєнного стану (23.09.2024 р.)» [9] або виданий за підтримки ЄС бриф «Війна та освіта. 2 роки повномасштабного вторгнення» [15]. Проводилися й форуми, які присвячені міжнародній освіті: «Український форум міжнародної освіти» [12], «Діяльність ЗВО в умовах війни: реалії, виклики та перспективи» [25], «Вища освіта в Україні: зміни через війну: аналітичний звіт» [33] та ін.

Щодо освіти іноземних студентів в Україні під час війни, то державним центром міжнародної освіти України було проведено спеціальне дослід-

¹Засновник Центру міжнародної вищої освіти Бостонського коледжу. Автор понад 50 наукових робіт про вищу освіту, таких як: *Global Perspectives on Higher Education*, *The International Handbook of Higher Education*, тощо.

²Доктор філософії (PhD), професор, Директор Центру з вивчення міжнародної вищої освіти. Автор та співавтор численних наукових робіт з міжнародної освіти, член спеціалізованих редакційних колегій. Консультант урядів та міжнародних установ (Європейська комісія, ЮНЕСКО, Світовий банк, Європейський парламент).

дження на тему «Іноземні студенти в Україні під час війни (2022–2023)». Окрім статистичних даних на січень 2023 року, там можна віднайти коротенький розділ про «Плани на майбутнє» [34, с. 92–96]. У ньому наведені діаграми, які ілюструють відповіді на наступні питання: «Чи мають бажання іноземні студенти повернутися в Україну для продовження очного навчання (у разі перебування за кордоном)», «У разі продовження воєнного стану в Україні чи планують іноземні студенти продовжувати навчання», «Які найбільші проблеми української освіти на думку іноземних студентів» тощо. На жаль, думок щодо шляхів подолання проблем або вірогідних перспектив, у цьому випадку не було висловлено.

Часто проблему зменшення кількості іноземних студентів згадують в загальному контексті проблем вищої освіти України. Показовою є стаття колишнього заступника міністра економіки, провідного наукового співробітника відділу економіки вищої освіти Інституту вищої освіти НАПН України, Ю. М. Вітренко, в якій автор наголошує, що «Стратегія розвитку вищої освіти в Україні на 2022–2032 роки» не є актуальною і має бути доцільно змінена у зв'язку з викликами, які принесла сучасна війна [23]. Автор виокремлює як одну з ключових проблем української системи освіти «суттєве зменшення іноземних студентів», проте конкретних шляхів подолання цієї проблеми не пропонує [23, с. 7].

Проводилися наукові дослідження, присвячені впливу сучасної війни на психологічний стан студентів (березень–квітень 2022) [14]. Їх результати підтвердили негативні наслідки війни, пов'язані з психічним здоров'ям, страхами, вживанням психоактивних речовин, стресом, самотністю, виснаженням тощо [13].

Виклад основного матеріалу дослідження

Вже на початку повномасштабного російського вторгнення, перед всією системою освіти в Україні постала ціла низка проблем [5, с. 142–159], які за три роки війни були більш-менш вирішені. Найбільш вразливою виявилася сфера освіти іноземних студентів в Україні, яка зазнала найбільших змін та втрат.

По-перше, і найголовніше — це збитки (як матеріальні, так і, головне, людські), які не минули і вищу школу, і які, на жаль, продовжуються. Для того, щоб зрозуміти, які саме втрати зазнала освіта іноземних громадян в Україні, потрібно згадати про її розвиток в довоєнний період. Адже це й відтік студентів, і втрати кваліфікованих кадрів, які мали великий досвід роботи з іноземними студентами.

З 2016 р. кількість іноземних студентів в Україні постійно збільшувалась. У 2020 р. у зв'язку з пандемією Ковіду відбулося певне зменшення кількості іноземних студентів, але не суттєве. Станом на 2020 рік в Україні навчалось 76,5 тисяч студентів зі 155 країн світу [31]. Найбільша кількість іноземних студентів в Україні була з Індії, Марокко, Туркменістану, Азербайджану, Нігерії тощо. В абсолютних величинах Український державний центр міжнародної освіти в Україні надав наступні показники щодо розподілу іноземних студентів за країнами прибуття. Загалом близько 400 вищих навчальних закладів України надавали освітні послуги іно-

земним студентам. Найпопулярнішими¹ серед студентів впродовж останніх років були такі ЗВО України: Харківський національний університет імені В. Н. Каразіна, Харківський національний медичний університет, Національний медичний університет імені О. О. Богомольця, Одеський національний медичний університет, Запорізький державний медичний університет та інші. Слід зазначити, що Харківський національний університет імені В. Н. Каразіна навчанням іноземних громадян займається ще з 1961 року, коли був створений підготовчий факультет для іноземних громадян (другий за часом створення в Україні). Наприклад, лише у 2017–2018 навчальному році в університеті навчалося 4350 іноземних громадян з 93 країн світу (це найвищий показник серед усіх закладів вищої освіти України) [22, с. 155].

Серед лідерів за кількістю іноземних студентів в Україні були — Харківська, Київська та Одеська області. Найбільшу кількість студентів у Харківській області можна пояснити більшою кількістю ЗВО та меншою вартістю навчання та проживання у порівнянні з іншими областями України [4, с. 231–235].

Слід зауважити, що найбільш популярним в Україні серед іноземних студентів був медичний напрям підготовки та пов'язані з ним спеціальності, такі як стоматологія, лікувальна справа, адже медичні дипломи наших університетів визнані у багатьох країнах світу.

Чому іноземні студенти обирали Україну? По-перше, університети України відомі у світі своїми науковими досягненнями та ефективними методами навчання. Це підтверджується високими місцями у світових рейтингах, що їх займають найкращі українські виші. Ці позиції вони зберігали навіть й у 2023 році згідно Рейтингу університетів світу QS [18]. Наприклад, мій Каразінський університет посів у ньому 541–550 позицію (а до карантину та війни він входив до ТОП-500). По-друге, у порівнянні з іншими європейськими країнами вартість навчання в Україні є набагато нижчою. По-третє, Україна була найбільш доступною країною з точки зору витрат на проживання та харчування. По-четверте, іноземні громадяни, які проживають в Україні, мають ті ж права, свободи і обов'язки, що і громадяни України, а позитивний досвід навчання та перебування в Україні іноземних студентів в попередні роки ставав надійним підґрунтям для мотивації наступних поколінь студентів.

З початком війни ситуація суттєво погіршилась, як щодо кількості іноземних студентів-першокурсників, так і щодо кількості студентів на всіх інших курсах. Тому перед нашою державою, університетами та освітянами в перспективі стоїть нелегка задача повернути іноземних студентів, відродити привабливий імідж української міжнародної освіти у світі. Саме тому дослідження проблем міжнародної освіти в Україні є вкрай важливим.

Зрозуміло, що міжнародна освіта України зараз знаходиться під загрозою самого існування через російську агресію. Достатньо лише пригадати, що у лютому 2022 року понад 2,5 тисячі студентів з різних країн світу знаходилися в зоні широкомасштабних бойових дій та мали труднощі з евакуацією. Студенти з Туреччини, Китаю, Індії, Пакистану, африканських та інших країн пережили вкрай важкий та травматичний досвід

¹Зазначені ЗВО розташовані в залежності від кількості студентів, що там навчалися

війни. Чи захочуть вони повернутися після цього, чи порадять своїм друзям та близьким Україну для навчання після пережитого? Це на сьогодні відкрите питання.

Загалом, від початку російського вторгнення, уряд України допоміг евакуювати близько 146 тисяч іноземців. З них приблизно 20 тисяч студентів — це лише студенти з Індії. Найважча ситуація з евакуацією студентів була у таких містах як Суми, Чернігів, Маріуполь та Херсон. Звичайно це викликало безліч тем для спекуляцій навколо процесу евакуації іноземців з цих міст.

На жаль, не обійшлося без загибелі деяких іноземних студентів. Точної статистики віднайти не вдалося, і лише шляхом відстеження ЗМІ та соціальних мереж, було встановлено деякі імена загиблих студентів. У Харкові внаслідок ворожих обстрілів були вбиті студенти Академії культури з Китаю Цзінь Тяньхао, Лі Чжі, індійський студент Харківського медичного університету Навін Шекхарапа Г'янагудар.

За даними обласного Департаменту освіти Харківської області, станом на 1 січня 2023 року у Харкові навчалося близько 12 тисяч іноземних студентів з 102 країн світу. Найбільша кількість студентів — з Індії, Марокко, Азербайджану та Туреччини. Для порівняння, до війни у Харкові навчалося 20 тисяч іноземних студентів.

Станом на січень 2023 в Україні навчалося 51676 іноземних студентів [31]. Звичайно це ті студенти, які вирішили «довчитися». Яка ж реальна кількість іноземних студентів першокурсників, наразі невідомо. Останні дані, які опублікувало Міністерство освіти і науки України, свідчать, що станом на 1 листопада 2024 року в українських вишах навчається 27226 іноземних студентів [17]. Втрати лише за рік вельми помітні.

Серед значної частки українських освітян існують побоювання, що ці втрати незворотні, а іноземні студенти не будуть повертатися «особливо у заклади тих регіонів, які зазнали значних ушкоджень від військової агресії. Їх частка у найбільш популярних ЗВО Харківської, Одеської, Запорізької та Дніпропетровської областей тепер становить лише 15% від усіх іноземних студентів» [35, с. 93] .

Звичайно, що зменшення кількості іноземних студентів призвело до зменшення прибутків держави та конкретних ЗВО, адже у сучасних економічних умовах міжнародні студенти, як ніколи раніше, забезпечують важливе джерело прибутків для університетів, вони є вкрай необхідним фінансовим ресурсом для багатьох закладів [16].

По-друге, важливою є проблема психологічного стану студентів, в даному випадку іноземних. Відповідні фахівці мають проводити роботу з студентами, які пережили травматичний досвід війни. Наприклад, з 84 опитаних мною студентів, 62 молоді людини, без своїх родин та далеко від дому, зустріли війну у місті Харкові, яке перебувало під постійними обстрілами та у якому була надзвичайна загроза для життя. І ці студенти, не дивлячись на все пережите ними, продовжили навчання у нашому університеті.

Частина студентів, переважно з Індії, проживали в основному у студентських гуртожитках. У перші дні війни вони сиділи у підвалах. Деякі самостійно вирішили переміститися до станцій метрополітену. І там вони зустрілися з такими ж наляканими людьми — з українцями, і в своїх

спогадах вони пригадують допомогу і підтримку з боку українців. Часто іноземці згадують про те, як когось з них нагодували сусіди, принесли ліки або воду, когось безкоштовно довели до вокзалу, когось втішали та намагалися заспокоїти у підвалах чи на станціях метро.

Більшість студентів виїхали з Харкова на потягах до Києва чи Львова. Найдовше в Україні перебувала 22-річна студентка з Марокко, вона вийшла заміж за українця та 6 місяців прожила в місті Лозова у Харківській області. У самому Харкові впродовж 17 днів війни знаходився студент з Фінляндії. Ось що пише цей юнак: «Був у Харкові 17 днів. З першого по третій день я намагався купувати лише продукти, оскільки магазини були повні людей. День 4: Я нарешті вперше добре поїв. Решту днів обчислювали, скільки їжі ми маємо, і розподіляли її порівну на конкретну кількість днів, тобто 2 тижні. Спати було не найкращим варіантом, оскільки ми боялися залишатися вдома, ми переїхали до притулків і звикли спати там (мається на увазі станція метро). День 17: ми вирішили переїхати, тому що нічого не покращується, і ми переїхали до Києва, щоб зрозуміти, що все так погано. 18-й день: ми сіли на перший потяг до Львова, провели там 2 дні, спали на автовокзалі та ледь не померли від переохолодження...». Або такий запис: «два тижні просиділи у підвалі, я не розумів, що я роблю».

Студенти з Індії згадували у своїх відповідях про те, що їм весь час писали представники їхніх посольств і просили якомога швидше виїхати до Львова і далі за кордон. Деякі студенти з Туреччини підкреслювали, що виїхали самотужки без будь-якої допомоги, а один студент з Індії написав, що евакуацією займався виключно посольство Індії.

24-річна дівчина з Марокко залишила наступні спогади: «Я пробула у Харкові 4 дні, це було так важко, мені було так страшно, я не звикла до ситуації війни, ніколи в житті не відчувала таких почуттів, наші сім'ї дуже боялися за нас. Коли ми були на вокзалі, ми не знали, куди їхати чи на який потяг сісти, поліція нас не впустила, тому ми заплатили гроші, і ми сіли в поїзд, ми залишалися в ньому близько 17 годин, сидячи на підлозі, місць не було, все повно, ми так і доїхали до Львова».

На жаль, один з студентів залишив надзвичайно негативні спогади: «Я страждав. Ледве добрався до Угорщини з травмами та синцями після побоїв української поліції за те, що був «сирійсько-російським шпигуном», що було неправдою. Тільки тому, що я був іноземним студентом, а не українцем, мої тортури нічого не значили. Як це по-расистськи!». Вочевидь, що після війни буде ще багато роботи, щоб подолати такі психологічні бар'єри, страх повернення до України, жахливі травми війни.

Близько 13 % студентів відповіли, що найбільше за всіх «постраждали студенти, які знаходяться у важкому психологічному стані, депресії, не мають визначеного майбутнього, знаходяться у «підвішеному» стані». Наприклад, показовою є відповідь студента з Індії: «це зруйнувало багато студентських планів на майбутнє, зробивши майбутнє дуже розмитим і незрозумілим, важко щось вирішити, чи варто нам продовжувати, чи переїхати в іншу країну/університет чи навіть припинити кар'єру». Або інша коротка, проте досить змістовна відповідь студентки з Індії: «Ми в депресії». Переживання студентів з Індії також були пов'язані з зовнішньою по-

літикою їхньої країни. Наприклад, відповідь одного з індійських студентів: «Стандарт освіти та поведінка викладачів може зазнати змін стосовно індійських студентів, оскільки країни Європейського союзу вважають, що Індія допомагає супротивнику України у війні (міжнародна політика)».

Зрозуміло, що ще досить тривалий час буде існувати психологічний бар'єр, який буде заважати цим студентам повернутися до українських міст, особливо на Сході нашої держави. Втім, навіть у західних регіонах України, що за тисячу кілометрів від лінії фронту, трапляються обстріли, відключення світла та інших базових комунікацій, необхідних для життя у XXI столітті.

По-третє, це проблема іміджу міжнародної освіти в Україні як такої. Більшість держав світу у своїх ЗМІ зображують Україну як вкрай небезпечну та через руйнацію — незручну для життя країну навіть у віддаленій перспективі. Іноземні студенти виступають, так би мовити «культурним капіталом» держави [6, с. 13], демонструють її мультикультурність та відкритість. На жаль, Україна втрачає цей образ «багатокультурної» держави. Тому зараз, не чекаючи на звершення війни, важливою задачею є збереження іміджу українських ЗВО як таких, що можуть не лише надавати якісну освіту для іноземних студентів, а й забезпечувати сприятливу культурну атмосферу.

По-четверте, це намагання зберегти контингент іноземних студентів, зменшуючи вартість навчання. Збереження кількості в даному випадку означає погіршення якості, бо як результат, здебільшого, маємо менш мотивованих та підготовлених студентів, а також, зрозуміло, що через зменшення вартості навчання відбувається зменшення годин практичних занять, що, в свою чергу, позначається на якості освіти.

Проблеми онлайн-освіти, яку зараз пропонує Україна іноземним студентам, на третій рік війни стали ще більш очевидними. Для студентів медиків в багатьох країнах світу онлайн навчання не вважається за повноцінну вищу медичну освіту. Так, наприклад, Медична і стоматологічна рада Нігерії влітку 2022 року оголосила, що не визнаватиме медичні дипломи, видані українськими університетами з 2022 року, оскільки після початку війни багато курсів було переведено в онлайн формат. Українські університети почали шукати вихід з цієї ситуації, запроваджуючи офлайн заняття для медиків у філіях, які були створені в Західній Україні, або у сусідніх Європейських країнах. Однак, і в цьому випадку залишаються певні проблеми з обмеженою кількістю студентів, які можуть приїздити до цих філій, а також з більшою вартістю навчання. А найголовніше, якщо філія була відкрита за кордоном, то є ймовірність переходу цих студентів на навчання у закордонні ЗВО.

Деякі студенти повертаються додому, оскільки уряди деяких країн не дозволяють проходити медичну практику на базі медичних ЗВО цих країн. Наприклад, МОЗ Індії відхилив такі прохання та пропозиції. У липні 2023 року міністерство оприлюднило заяву, в якій йшлося, що немає жодних підстав для переведення студентів іноземних медичних вишів до індійських коледжів [3]. Багато студентів, які повернулися з України, навіть не намагаються пробитися до місцевих інститутів через велику конкуренцію та високу вартість навчання. Їх родини витратили всі кошти на навчання в Україні, тому вони не можуть починати з нуля в іншому місці [2].

В запропонованих мною анкетах на запитання «Як на Вашу думку, війна вплинула на університет», відповіді розподілились наступним чином. Більшість опитаних відповіли, що в першу чергу «це вплинуло на якість освіти». Про це зазначили 35% опитаних. Наприклад, студент з Туреччини написав, що «онлайн-навчання — це кошмар для кожного студента. Ніхто не хоче здобувати університетську освіту онлайн». Типовою є така відповідь про онлайн навчання: «Онлайн-навчання з медицини не є гарним рішенням». Звичайно, студенти у своїх відповідях часто згадували конкретні проблеми з онлайн навчанням, такі як відсутність електрики та Wi-Fi у викладачів, скасування запланованих занять, часті зміни у розкладі, що викликали плутанину на весь день, складнощі розуміння онлайн лекцій, зазначалося, що онлайн заняття не дають змоги налагодити особисті контакти викладача та студентів.

По-п'яте, проблеми, які виникають у зв'язку зі створеними філіями українських університетів у Європі. Це досить оманлива перспектива. Чи захоче студент, який прожив півроку, наприклад, в Польщі, Румунії чи Словаччині, облаштуватися, знайшов житло, почав розуміти мову, потім повернутися до навчання в Україну? Вважаємо, що у нього скоріше за все виникне бажання перевестися до відповідного ЗВО в цій європейській країні. Це надзвичайно високі ризики навіть для престижних ЗВО з Києва, не кажучи вже про інші регіони України.

По-шосте, це проблеми формування неконфліктної ідентичності в Україні. Вочевидь, війна заважає утвердженню толерантності та взаємоповаги, посилює конфлікти, підозри та образи. Ще до війни іноземні студенти зазнавали певних труднощів адаптації до українського соціуму, про що свідчить ціла низка досліджень з цієї проблематики. Наприклад, ще у 2012 році Харківською правозахисною групою спільно з партнерськими організаціями було здійснено моніторинг злочинів на ґрунті ненависті в Україні [26], значна частина дослідження присвячена саме злочинам проти іноземців, у тому числі й іноземних студентів. У 2018 році група дослідників Правозахисного ЛГБТ Центру «Наш світ» на чолі з Андрієм Кравчуком проводила дослідження злочинів та інцидентів ненависті в Україні щодо іноземців [28]. Згідно їх висновків, в Україні «прояви ксенофобії пов'язані, здебільшого, з нетрадиційними для українського суспільства етнічними меншинами, які часто відрізняються від загалу своєю зовнішністю (кольором шкіри, рисами обличчя тощо) — тим, що на практиці вкладається в ненаукове поняття “раси”» [28, с. 44]. Під таке описання припадає більшість іноземних студентів в Україні.

У всьому світі вже давно «успішна адаптація» іноземних студентів розглядається як важливий фактор інтернаціоналізації не лише системи освіти, а й суспільства [11; 19; 1]. Свою важливу роль в плані адаптації іноземних студентів до українського соціуму повинні відігравати ЗВО, але це не так легко зробити. Ще й до війни спостерігалось дещо відокремлене існування іноземних та українських студентів у кожному конкретному ЗВО. Мається на увазі, передовсім, культурне дозвілля та повсякденність. Це вочевидь ускладнювало адаптацію іноземних студентів. Низький рівень володіння англійською мовою серед викладачів, адміністративного персоналу та українських студентів також завдавав перешкод інтернаціоналізації іноземних студентів. В умовах карантину, а потім війни фактично

зійшли нанівець ті форми міжнаціональної, міжкультурної комунікації, які утвердилися в академічній практиці.

Не дивно, що окрім проблем евакуації з найбільш постраждалих від обстрілу міст України, у світових ЗМІ активно обговорювалась проблема расизму по відношенню до іноземних студентів, особливо з Нігерії. У Твіттері, Фейсбуці з'являлись пости про дискримінацію африканських студентів та громадян, яких не пускали до евакуаційних поїздів, чи не пропускали на кордонах з Європейським країнами. Наприклад, студент Олександр Сомто, який вивчав менеджмент у Державному університеті телекомунікацій у Києві, зазначив: "Коли ми намагалися сісти на поїзд у Києві, то нам сказали про пріоритетність дітей та жінок. І це ідеально. Так і має бути під час війни. Але африканських жінок не саджали на поїзд. Тому ми почали кричати, що це ж вагітні жінки і жінки з дітьми. Чому їм не можна на поїзд? Чому вони вибирають тільки білих людей?". Зрештою, після сварки, африканських жінок посадили на поїзд [30]. Уряд Нігерії закликав українську владу та сусідні з нею країни гідно поводитися з іноземцями і поважати їхні права, як повідомляла AfricaNews. Проте низка правозахисних організацій звертали увагу на те, що ситуація на українсько-польському кордоні в перші дні повномасштабного вторгнення була вкрай важкою для всіх, хто намагався його перетнути, незалежно від громадянства.

Звісно, що головною причиною таких явищ стали постійні обстріли міст по всій Україні, складна гуманітарна ситуація, загальний стрес та паніка серед багатьох евакуйованих. В перші тижні евакуації ситуація на митницях була важкою для всіх: і для українців, і для іноземців. Держава не була готова до такого значного потоку виїжджаючих людей. Проте досить швидко, враховуючи важкі обставини, були запущені додаткові гуманітарні потяги та відкриті додаткові пункти пропуску. Випадки расизму траплялись, але це прояв людського фактору, який не має стосунку до офіційних правил чи політики української влади.

Правозахисники також повідомляли про проблеми, що виникали з боку сусідніх країн ЄС, які відмовлялися приймати людей, що евакуювалися і мали неукраїнське чи неєвропейське громадянство та не мали віз до країн ЄС. Це зрештою призводило до поширення паніки та розпачу на кордоні серед громадян тих країн, що не входять до ЄС, і своєю чергою провокувало конфлікти на пунктах пропуску. Тому, на жаль, іноземні студенти дійсно пережили важку та довгу евакуацію. Звичайно, все це залишає відбиток на їхньому сприйнятті України, українських міст та українського суспільства.

Тож, можна констатувати, що за три роки сучасної війни система міжнародної освіти в Україні прийшла в занепад. Перш за все, це суттєве зменшення кількості іноземних студентів, на початку 2023 року — на третину від довоєнних, на початок 2024 року офіційної статистики ще немає, але те, що ми спостерігаємо в наших університетах — це зменшення більше ніж на половину від довоєнних показників. Навіть існуюча статистика за 2022–2024 роки не відображає всієї проблеми. Адже вказана цифра — це загальна цифра всіх іноземних студентів на всіх курсах/рівнях навчання. Велика проблема в тому, що зараз переважна більшість іноземних студентів — це студенти 3–6 курсів, які почали своє навчання до війни, і через вже витрачені кошти, заради отримання диплому, продовжують навчатися, але через 2–3 роки вони назавжди залишать українські ЗВО.

Вже зараз маємо катастрофічно низьку кількість першокурсників серед іноземних студентів.

Змінилася також географія країн, з яких приїздила найбільша кількість іноземних студентів. Якщо раніше перше місце посідали країни глобального Півдня, такі як Індія, Іран, Африка, то, наприклад, у 2024 році міністерство освіти Індії не рекомендує студентам їхати на навчання в Україну, тепер індійські студенти обирають російські ЗВО. Іран та Україна розірвали дипломатичні відносини, і ми втратили значну кількість іноземних студентів. Країни Африки, наприклад, такі як Нігер, також припинили визнавати українські дипломи, особливо медичних факультетів. Переорієнтація на інші країни не відбулася. Студенти глобального Півдня та Сходу були колосальним потенціалом для України. Якщо раніше у цих студентів був вибір між Україною та Росією, то тепер вони обирають лише Росію. І це не лише економічна конкуренція, це перш за все — боротьба за глобальний вплив.

Популярні раніше напрямки навчання втратили свою привабливість. Як уже зазначалося, до війни найпопулярнішою серед іноземних студентів була спеціальність «Медицина». Українські виші були відомі своєю якісною та в порівнянні з багатьма країнами, дешевшою медичною освітою. Втім, після того, як деякі країни припинили визнавати дипломи медичних факультетів та університетів України, ситуація суттєво змінилася. Не дивно, що іноземні студенти вже не обирають спеціальності за напрямом «медицина» в Україні. Тепер привабливими стали такі спеціальності як: менеджмент, право, педагогіка, економіка тощо.

Припиняють існування факультети, які раніше навчали іноземних студентів-початківців, цінний досвід роботи з інтернаціональними студентами стає непотрібним. Підготовчі відділення та кафедри, які раніше спеціалізувалися, перш за все, на наданні якісної мовної підготовки (вивчення української мови для іноземних студентів) та сприяттві культурній адаптації тепер стають не затребуваними. Раніше іноземні студенти, які жили на навчались в Україні, були зацікавленні у вивченні української мови. Але зараз під час онлайн навчання, переважно англійською мовою, студентам не потрібно щодня комунікувати з місцевими мешканцями, тому повністю відпала необхідність й у мовній підготовці. Це вже артикульовано, але ситуація тільки погіршується: «великою проблемою є майже повна втрата ефективних структур і методики підготовки викладачів та кураторів для роботи з іноземцями, особливо на підготовчих факультетах. Існує гостра необхідність повернення таких напрямків підготовки фахівців, зокрема, у філологічні вузи» [21, с. 9].

Для того, щоб Україна не опинилась на периферії міжнародної освіти, вже зараз потрібна диверсифікація студентських потоків та навчальних програм, подолання організаційних та сервісних обмежень для іноземних студентів тощо.

У проаналізованій автором анкеті іноземні студенти також відповідали на питання «Що потрібно зробити університетам, щоб повернути іноземних студентів?». Відповіді студентів можна об'єднати у декілька груп. Показово, що переважна більшість відповіли: «покращити якість освіти». По-перше, студенти вимагали удосконалити якість онлайн навчання, розробити нові та більш зручні платформи для онлайн навчання, врегулювати розклад, щоб не було плутанини. По-друге, проєкзамувати та

навіть замінити деяких викладачів, які не відповідають вимогам часу та не можуть впоратися з онлайн освітою. Лунали рекомендації перевіряти знання англійської мови серед викладачів та персоналу за допомогою IELTS, перш ніж видавати їм кваліфікацію, перевіряти викладачів на доброзичливість та порядність. Наприклад, студент з Японії писав: «Просто виконуйте свою роботу як професіонали. Якщо немає професіоналізму, то на що схоже те, що ви робите? Треба змінювати стандарти». Студент з Нігерії радить: «бути викладачам та персоналу більш дружелюбними».

На наступному місці, за кількістю отриманих відповідей, є така відповідь: «покращення умов прийняття та обслуговування університетами та країною іноземних студентів». Це побажання включало наступне: спрощення отримання віз, надання прав резидентів іноземним студентам, ліквідацію посередників-агентів («голодних на гроші», як зазначили в анкеті), надання якісних послуг студентам міжнародними офісами, безкоштовні консультації для іноземних студентів, створення представницьких органів для іноземних студентів тощо. Студенти висловили побажання розібратися з корупцією на всіх ланках, з митницею, поліцією, агентами-посередниками тощо. Наприклад, студент з Марокко написав: «треба поважати права іноземних студентів і поводитися з ними як з людьми, а не з ходячими банками». Далі слідували побажання: «завершення війни та створення гарантій безпеки в українських містах». Типовою є відповідь: «Зупиніть війну, укладіть мирний договір принаймні на 20 років» (студентка з Танзанії).

В українському дискурсі в перші два роки повномасштабного вторгнення про перспективи освіти, у тому числі освіти іноземних студентів, не було й мови. Лише з весни 2024 року почали лунаєти голоси про необхідність обговорення не лише проблем, а і перспектив української системи освіти. Наприклад, у жовтні 2024 року відбувся форум, на якому обговорювали перспективи освіти в Україні, при чому іноземні студенти були названі «потенціалом поповнення людського капіталу країни» [29]. Заступник Міністра освіти і науки Михайло Винницький акцентував увагу на тому, що в умовах пов'язаних з війною ризиків, повернути кількість іноземних студентів до довоєнного рівня не вдасться. Він закликав «змінювати парадигму інтернаціоналізації освіти», працювати над подальшою деколонізацією освітньої галузі, а також разом з іншими країнами-партнерами просувати східноєвропейські та славистичні студії в світі» [12].

Ще до завершення війни важливо оцінити перспективи повернення іноземних студентів, відновлення довіри до українських університетів та адаптації освітньої системи до нових викликів. І такі думки починають лунаєти, хоча поки що в якості певних декларацій. Так, в планах відбудови України в цілому, та української освіти зокрема, передбачається, що іноземні студенти будуть приїждати до України «через те, що наша економіка потребуватиме більшої кількості кваліфікованих працівників» [33, с. 48], при чому зазначається, що більш популярною українська освіта буде «для густонаселених країн Африки, Латинської Америки та Азії» [33, с. 49]. В програмі «Освіта 4.0: український світанок» передбачається, що Україна збільшить кількість іноземних студентів до 200 тисяч осіб [32], проте не написані механізми досягнення такого результату. Центр досліджень економічної політики (CEPR) видав посібник «Відбудова України: принципи та політика», де автори Мартін Каганець, Сніжана Леу-Севериненко, Ганна Новосад, Єгор Стадний розглянули необхідні освітні реформи під

час і після війни [27, с. 354–392]. Стосовно освіти для іноземних студентів в Україні, автори бачать вихід в «інтернаціоналізації», а саме: «послідовне просування англійської мови як основної робочої мови для дослідників, наприклад, запровадження англійських освітніх програм у закладах вищої освіти, стимулювання притоку іноземних студентів» [20, с. 452]. Втім, в плані дій Ради Європи для України «Стійкість, відновлення та реконструкція» 2023–2026 про відновлення освіти для іноземних студентів в Україні не говориться зовсім [7].

Висновки та рекомендації

Попри воєнний стан, українська система освіти та окремі ЗВО намагаються шукати нові можливості для навчання іноземних студентів. Зокрема, йдеться про вдосконалення дистанційного навчання, поглиблення міжнародного співробітництва, цифровізації та подальшу адаптацію до європейських стандартів. Це дозволяє Україні зберігати свою привабливість для студентів із різних країн та закладати основи для відновлення міжнародної освіти після війни.

На нашу думку, саме комплексні дії уряду, міст/регіонів і університетів дозволять повернути довіру до української освіти та знову зробити її популярною серед іноземних студентів. Необхідне впровадження конкретних програм підтримки, створення сучасних кампусів і збільшення міжнародної співпраці — це кроки до того, щоб Україна знову стала одним із головних освітніх центрів Східної Європи. Зокрема, можна запропонувати низку наступних кроків:

- 1) Створити спеціальну візову програму для іноземних студентів із прискореним розглядом документів. Організувати інформаційні центри з підтримки студентів у країнах з найбільшою кількістю охочих навчатися в Україні.
- 2) Забезпечити створення зон безпеки навколо університетів у великих містах, таких як Київ, Львів, Ужгород, Дніпро, Харків. Створити кризовий центр для іноземних студентів, який надаватиме інформацію щодо безпеки в режимі реального часу. Створити сучасні кампуси з доступним житлом для іноземних студентів. Створити мережу укриттів у студентських кампусах, обладнаних Wi-Fi, місцями для навчання та принаймні мінімальними зручностями. Забезпечити систему оперативного оповіщення для іноземних студентів різними мовами (англійською, французькою, арабською).
- 3) Запровадити стипендіальні програми для іноземних студентів із країн, які є чи можуть бути стратегічними партнерами України (Туреччина, Марокко, Єгипет, Індія, Китай тощо). Ввести пільгові умови оплати навчання для студентів, які повертаються в Україну після дистанційного навчання.
- 4) Відкрити міжнародний студентський центр, де студенти зможуть отримувати консультації, знайомитися з українською культурою, брати участь у соціальних заходах. Запровадити менторські програми, де місцеві студенти допомагатимуть іноземцям адаптуватися. Заснувати щорічні міжнародні студентські фестивалі, де іноземні студенти зможуть представляти свої культури.

- 5) Сприяти відкриттю бізнесів для іноземних студентів, наприклад, великих кафе чи стартапів. Запровадити програми стажувань у міських підприємствах для іноземних студентів технічних і гуманітарних спеціальностей.
- 6) Українські університети мають запровадити нові бакалаврські та магістерські програми англійською мовою не лише в медицині, а й у галузях ІТ, економіки, менеджменту та міжнародних відносин. Провести інтернаціоналізацію викладацького складу. Запрошувати викладачів із-за кордону для читання лекцій. Необхідно створити інноваційні центри і простори для студентських стартапів.
- 7) Організувати масштабну інформаційну кампанію за кордоном про переваги навчання в Україні, зокрема у галузях медицини та ІТ. Активніше брати участь у міжнародних освітніх виставках і форумах.
- 8) Активніше використовувати симуляційні центри в медичній освіті. Досягти відповідності програм стандартам Європейського Союзу (WFME — World Federation for Medical Education). Активно співпрацювати з міжнародними медичними асоціаціями для забезпечення визнання дипломів. Укласти угоди з міжнародними медичними установами для стажування випускників українських університетів. Створити післядипломні програми, що допоможуть студентам розпочати кар'єру в Європі.

Шанси України знову стати провідним освітнім центром для іноземних студентів досить реальні, але це потребує планомірної роботи уряду, університетів і місцевої влади, а також врахування нових глобальних викликів. У разі стабілізації ситуації та активних реформ у сфері освіти Україна зможе повернути 70–80% іноземних студентів уже через 3–5 років. Якщо ж безпекова ситуація залишиться напруженою, а реформи — повільними, зростання кількості іноземних студентів буде незначним, і Україна остаточно втратить конкурентоспроможність у цій сфері.

Таким чином, проведене дослідження засвідчує, що перед Україною стоїть непросте завдання створення безпечного, інклюзивного, конкурентного та відповідного до європейських стандартів освітнього середовища для іноземних студентів. І це середовище треба починати створювати вже зараз, не чекаючи на завершення війни.

Література

- [1] Banjong Delphine N., Arinola Wuraola, and Mildred Biaku. 2016. International Students from Different Continents Face Varied Challenges and Seek Campus Support in Dissimilar Ways. *International Educational Scientific Research Journal*. 2(12). С. 118–128.
- [2] BBC NEWS Україна. 2023. Ми не можемо чекати. Як студенти-іноземці вирішують, чи навчатися в Україні під час війни. <https://www.bbc.com/ukrainian/articles/cgrjrxeyu79o> (Дата звернення 20.03.2024)
- [3] BBC NEWS Україна. 2023. У нас не було вибору. Чому індійські студенти повертаються до України. <https://www.bbc.com/ukrainian/features-64988222> (Дата звернення 03.12.2023)
- [4] Bondarenko H. 2021. The Main Issues of International Student Adoption in Ukrainian Cities (Based on the Example of International Students

- at V. N. Karazin Kharkiv National University). *Проблеми і перспективи мовної підготовки іноземних студентів в закладах вищої освіти: збірник наукових статей за матеріалами XVI Міжнародної науково-практичної конференції (19 жовтня 2021 р.)*. С. 231–235.
- [5] Bondarenko Hanna. 2022. Ukrainian Education in Wartime: Challenges and Problems. *The Journal of V. N. Karazin Kharkiv National University. Series: History*. 62. С. 142-159. <https://doi.org/10.26565/2220-7929-2022-62-06>
- [6] Carroll Jude, and Janette Ryan. 2005. *Teaching International Students: Improving Learning for All*. London ; New York : Routledge.
- [7] Council of Europe. 2023. *Action Plan for Ukraine “Resilience, Recovery and Reconstruction” 2023-2026*.
- [8] De Wit, Hans, Ekaterina Minaeva, and Lizhou Wang, ed. 2022. *International Student Recruitment and Mobility in Non-Anglophone Countries: Theories, Themes, and Patterns*. Abingdon, Oxon; New York, NY: Routledge.
- [9] Erasmusplus.org.ua. 2024. Круглий стіл «Стратегія розвитку вищої освіти України в умовах надзвичайних ситуацій та криз воєнного стану. Розбудова мережі закладів вищої освіти України». <https://erasmusplus.org.ua/news/kruglyj-stil-strategiya-rozvytku-vyshhoi-osvity-ukrayiny-v-umovah-nadzvyhajnyh-sytuacij-ta-kryz-voyennogo-stanu-rozbudova-merezhi-zakladiv-vyshhoi-osvity-ukrayiny-23-09-2024-r-onla/> (Дата звернення 09.12.2024).
- [10] Fournier, Anna. 2012. *Forging Rights in a New Democracy: Ukrainian Students Between Freedom and Justice*. Philadelphia : University of Pennsylvania Press.
- [11] Jones, Elspeth, ed. 2010. *Internationalisation and the Student Voice: Higher Education Perspectives*. New York : Routledge.
- [12] Knu.ua/news. 11.04.2024. Інтернаціоналізація освіти: залучення іноземних студентів та розвиток українських студій за кордоном. <https://knu.ua/news/13159> (Дата звернення 14.12.2024).
- [13] Kurapov Anton, Valentyna Pavlenko, Alexander Drozdov, Nataliia Korchakova, and Iuliia Pavlova. 2024. «Impact of War on Ukrainian University Students and Personnel: Repeated Cross-Sectional Study». *Journal of Loss and Trauma*: 1–17. <https://doi.org/10.1080/15325024.2024.2433990>
- [14] Kurapov, Anton, Valentyna Pavlenko, Alexander Drozdov, Valentyna Bezliudna, Alexander Reznik, and Richard Isralowitz. 2023. «Toward an Understanding of the Russian-Ukrainian War Impact on University Students and Personnel». *Journal of Loss and Trauma*. 28(2). С. 167–174. <https://doi.org/10.1080/15325024.2022.2084838>
- [15] SAVED. U-LEAD З ЄВРОПОЮ. 2024. Війна та освіта. 2 роки повномасштабного вторгнення. Бриф за результатами дослідження. <https://mon.gov.ua/static-objects/mon/sites/1/news/2024/02/10/Bryf.Viyna.ta.osvita.Dva.roky.povnomasshtabnoho.vtorhnennya.2024.ukr-10.02.2024.pdf> (Дата звернення 14.12.2024).
- [16] Sovic, Silvia, and Margo Blythman, ed. 2013. *International Students Negotiating Higher Education: Critical Perspectives*. New York, NY : Routledge.
- [17] Study in Ukraine.gov.ua. 2024. Іноземні студенти в Україні: запрошення на навчання та кількість студентів. <https://mon.gov.ua/static-objects/>

- mon/sites/1/news/2024/11/22/02/inozemni-studenti-v-ukrayini-compressed.pdf (Дата звернення 29.12.2024)
- [18] Top Global Universities. «QS World University Rankings 2023». <https://www.topuniversities.com/world-university-rankings/2023> (Дата звернення 28.11.2024).
- [19] Turner Bryan S. 2006. *The Cambridge Dictionary of Sociology*. New York : Cambridge University Press.
- [20] Безвершенко Ю., Колежук О. 2023. Трансформація українських наукових досліджень та розробок у рушійну силу відновлення України». *Відбудова України: принцип та політика*, редагував Ю. Городніченко, І. Сологуб, Б. Ведер ді Мауро. https://cepr.org/system/files/2022-12/reconstruction%20book_Ukrainian_0.pdf (Дата звернення 28.11.2024).
- [21] Блащук-Дев'яткіна Н. 2023. Відновлення системи вищої освіти України в повоєнний період: ефективність мережі та євроінтеграційні аспекти. *Діяльність ЗВО в умовах війни: реалії, виклики та перспективи*. Львів : ФУФБ.
- [22] Бондаренко Ганна. 2019. Міжнародні зв'язки Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна в період незалежної України. *Обличчям до світу: історія міжнародних зв'язків Каразінського університету*, 132–179. Харків : ХНУ імені В. Н. Каразіна.
- [23] Вітренко Ю. М. 2024. Вища освіта в умовах відновлення України від наслідків війни: якою має бути стратегія? *Вісник Національної академії педагогічних наук України* 6 (2): 1–10. <https://doi.org/10.37472/v.naes.2024.6214>
- [24] Державна служба якості освіти України. 2024. Форум якості освіти 2024: пропозиції для подолання освітніх втрат. <https://sqe.gov.ua/forum-yakosti-osviti-2024> (Дата звернення 29.12.2024).
- [25] Діяльність ЗВО в умовах війни: реалії, виклики та перспективи : матеріали круглого столу за участю порадників академічних груп та викладачів факультету управління фінансами та бізнесу. Львів : ФУФБ. <https://financial.lnu.edu.ua/wp-content/uploads/2023/09/KS-Rada-poradnykiv-2023.pdf> (Дата звернення 29.12.2024).
- [26] Захаров Є., Бацунов В. упорядкування. 2012. Злочини на ґрунті ненависті в Україні. Харків : Права людини.
- [27] Каганець М., Леу-Севериненко С., Новосад Г., Стадний Є. Освітні реформи під час і після війни. *Відбудова України: принцип та політика*, редагував Ю. Городніченко, І. Сологуб, та Б. Ведер ді Мауро. https://cepr.org/system/files/2022-12/reconstruction%20book_Ukrainian_0.pdf (Дата звернення 29.12.2024).
- [28] Кравчук Андрій. 2018. Злочини та інциденти ненависті в Україні. Київ : Центр «Наш світ».
- [29] Малиновська О. 2024. Іноземні студенти як потенціал поповнення людського капіталу країни». *Центр економічних і соціальних досліджень НІСД*. <https://niss.gov.ua/doslidzhennya/sotsialna-polityka/inozemni-studenty-uk-potentsial-popovnennya-lyudskoho-kapitalu> (Дата звернення 29.12.2024).
- [30] Мирний М. 2023. Евакуація іноземців з України: чи справді є расова дискримінація? *Зміна*. 3 березня 2022. <https://zmina.info/articles/evakuacziya-inozemcziv-z-ukrayiny-chy-spravdi-ye-rasova-dyskryminacziya/> (Дата звернення 19.12.2023)

- [31] Міністерство освіти і науки України. Український державний центр міжнародної освіти. «Іноземні студенти в Україні». <https://studyinukraine.gov.ua/uk/statistika/> (Дата звернення 15.12.2024).
- [32] МОН України. 2022. Освіта 4.0: Український світанок. <https://mon.gov.ua/static-objects/mon/sites/1/news/2022/12/10/Osvita-4.0.ukrayinskyu.svitanok.pdf> (Дата звернення 19.12.2023).
- [33] Ніколаєв Є., Рій Г. 2023. Вища освіта в Україні: зміни через війну: аналітичний звіт. Київ : Київський університет імені Бориса Грінченка.
- [34] Шаповалова О. ред. Іноземні студенти в Україні під час війни (2022–2023). Київ : Млин медіа.
- [35] Шевчук І. Б. 2023. Формування нових викликів та можливостей для вищої школи України в умовах воєнного стану». *Діяльність ЗВО в умовах війни: реалії, виклики та перспективи*. Львів : ФУФБ.

References

- [1] Banjong Delphine N., Arinola Wuraola, and Mildred Biaku. 2016. International Students from Different Continents Face Varied Challenges and Seek Campus Support in Dissimilar Ways. *International Educational Scientific Research Journal*. 2(12). S. 118–128.
- [2] BBC NEWS Ukrayina. 2023. My ne mozhemo chekaty. Yak studenty-inozemtsi vyrishuiut, chy navchatysia v Ukraini pid chas viiny. <https://www.bbc.com/ukrainian/articles/cgrjrxeyy79o> (Accessed: 20.03.2024)
- [3] BBC NEWS Ukrayina. 2023. U nas ne bulo vyboru. Chomu indiiski studenty povertaiutsia do Ukrainy. <https://www.bbc.com/ukrainian/features-64988222> (Accessed: 03.12.2023).
- [4] Bondarenko H. 2021. The Main Issues of International Student Adoption in Ukrainian Cities (Based on the Example of International Students at V. N. Karazin Kharkiv National University). *Problemy i perspektyvy movnoi pidhotovky inozemnykh studentiv v zakladakh vyshchoi osvity : zbirnyk naukovykh statei za materialamy XVI Mizhnarodnoi nauково-praktychnoi konferentsii (19 zhovtnia 2021 r.)*. S. 231–235.
- [5] Bondarenko Hanna. 2022. Ukrainian Education in Wartime: Challenges and Problems». *The Journal of V. N. Karazin Kharkiv National University. Series: History* 62: 142–159. <https://doi.org/10.26565/2220-7929-2022-62-06>
- [6] Carroll, Jude, and Janette Ryan. 2005. Teaching International Students: Improving Learning for All. London; New York : Routledge.
- [7] Council of Europe. 2023. Action Plan for Ukraine “Resilience, Recovery and Reconstruction” 2023–2026.
- [8] De Wit Hans, Ekaterina Minaeva, and Lizhou Wang, ed. 2022. International Student Recruitment and Mobility in Non-Anglophone Countries: Theories, Themes, and Patterns. Abingdon, Oxon; New York, NY : Routledge.
- [9] Erasmusplus.org.ua. 2024. Kruhlyi stil «Stratehiia rozvytku vyshchoi osvity Ukrainy v umovakh nadzvychainykh sytuatsii ta kryz voiennoho stanu. Rozbudova merezhi zakladiv vyshchoi osvity Ukrainy». <https://erasmusplus.org.ua/news/kruglyj-stil-strategiya-rozvytku-vyshhoi-osvity-ukrayin>

- y-v-umovah-nadzvychajnyh-sytuacij-ta-kryz-voyennogo-stanu-rozbudova-merezhi-zakladiv-vyshhoyi-osvity-ukrayiny-23-09-2024-r-onla/ (Accessed: 09.12.2024).
- [10] Fournier Anna. 2012. Forging Rights in a New Democracy: Ukrainian Students Between Freedom and Justice. Philadelphia : University of Pennsylvania Press.
- [11] Jones Elspeth, ed. 2010. Internationalisation and the Student Voice: Higher Education Perspectives. New York : Routledge.
- [12] Knu.ua/news. 11.04.2024. Internatsionalizatsiia osvity: zaluchennia inozemnykh studentiv ta rozvytok ukrainskykh studii za kordonom. <https://knu.ua/news/13159> (Accessed: 14.12.2024).
- [13] Kurapov Anton, Valentyna Pavlenko, Alexander Drozdov, Nataliia Korchakova, and Iuliia Pavlova. 2024. Impact of War on Ukrainian University Students and Personnel: Repeated Cross-Sectional Stud». *Journal of Loss and Trauma*: S. 1–17. <https://doi.org/10.1080/15325024.2024.2433990>
- [14] Kurapov, Anton, Valentyna Pavlenko, Alexander Drozdov, Valentyna Bezliudna, Alexander Reznik, and Richard Isralowitz. 2023. «Toward an Understanding of the Russian-Ukrainian War Impact on University Students and Personnel». *Journal of Loss and Trauma*. 28(2). S. 167–174. <https://doi.org/10.1080/15325024.2022.2084838>
- [15] SAVED. U-LEAD 3 ЄВРОПООЮ. 2024. Viina ta osvita. 2 roky povnomasshtabnoho vtorhnennia. Bryf za rezultatamy doslidzhennia. <https://mon.gov.ua/static-objects/mon/sites/1/news/2024/02/10/Bryf.Viyna.ta.osvita.Dva.roky.povnomasshtabnoho.vtorhnennya.2024.ukr-10.02.2024.pdf> (Accessed: 14.12.2024).
- [16] Sovic Silvia, and Margo Blythman, ed. 2013. *International Students Negotiating Higher Education: Critical Perspectives*. New York, NY : Routledge.
- [17] Study in Ukraine.gov.ua. 2024. Inozemni studenty v Ukraini: zaproshennia na navchannia ta kilkist studentiv. <https://mon.gov.ua/static-objects/mon/sites/1/news/2024/11/22/02/inozemni-studenti-v-ukrayini-compressed.pdf> (Accessed: 29.12.2024).
- [18] Top Global Universities. «QS World University Rankings 2023». <https://www.topuniversities.com/world-university-rankings/2023> (Accessed: 28.11.2024).
- [19] Turner Bryan S. 2006. *The Cambridge Dictionary of Sociology*. New York : Cambridge University Press.
- [20] Bezvershenko Yuliia, Oleksii Kolezhuk. 2023. Transformatsiia ukrainskykh naukovykh doslidzhen ta rozrobok u rushinu sylu vidnovlennia Ukrainy. *Vidbudova Ukrainy: pryntsyp ta polityka*, redahuvav Yu. Horodnichenko, I. Solohub, B. Veder di Mauro.
- [21] Blashchuk-Deviatkina N. 2023. Vidnovlennia systemy vyshchoi osvity Ukrainy v poviennyi period: efektyvnist merezhi ta yevrointehratsiini aspekty. *U Diialnist ZVO v umovakh viiny: realii, vyklyky ta perspektyvy*. Lviv: FUFB.
- [22] Bondarenko Hanna. 2019. Mizhnarodni zviazky Kharkivskoho natsionalnoho universytetu imeni V. N. Karazina v period nezalezhnoi Ukrainy. *Oblychchiam do svitu: istoriia mizhnarodnykh zviazkiv Karazinskoho universytetu*, 132–179. Kharkiv: KhNU imeni V. N. Karazina.

- [23] Vitrenko Yu. M. 2024. «Vyshcha osvita v umovakh vidnovlennia Ukrainy vid naslidkiv viiny: yakoiu maie buty stratehiia?». *Visnyk Natsionalnoi akademii pedahohichnykh nauk Ukrainy* 6(2). S. 1–10. <https://doi.org/10.37472/v.naes.2024.6214> (Accessed: 28.11.2024).
- [24] Derzhavna sluzhba yakosti osvity Ukrainy. 2024. «Forum yakosti osvity 2024: propozyzii dlia podolannia osvitnikh vtrat» <https://sqe.gov.ua/forum-yakosti-osviti-2024/> (Accessed: 29.12.2024).
- [25] *Diiialnist ZVO v umovakh viiny: realii, vyklyky ta perspektyvy*: materialy kruhloho stolu za uchastiu poradnykiv akademichnykh hrup ta vykladachiv fakultetu upravlinnia finansamy ta biznesu. Lviv: FUFB. <https://financial.lnu.edu.ua/wp-content/uploads/2023/09/KS-Rada-poradnykiv-2023.pdf> (Accessed: 28.11.2024).
- [26] Zakharov Ye., Batsunov V. uporiadkuvannia. 2012. *Zlochyny na grunti nenavysti v Ukraini*. Kharkiv : Prava liudyny.
- [27] Kahanets M., Leu-Severynenko S., Novosad H., Stadnyi Ye. Osvitni reformy pid chas i pislia viiny U *Vidbudova Ukrainy: pryntsyyp ta polityka*, redahuvav Yu. Horodnichenko, I. Solohub, B. Veder di Mauro. https://cepr.org/system/files/2022-12/reconstruction%20book_Ukrainian_0.pdf (Accessed: 28.11.2024).
- [28] Kravchuk Andrii. 2018. *Zlochyny ta intsydeny nenavysti v Ukraini*. Kyiv : Tsentr “Nash svit”.
- [29] Malynovska O. 2024. Inozemni studenty yak potentsial popovnennia liudskoho kapitalu krainy. *Tsentr ekonomichnykh i sotsialnykh doslidzhen NISD*. <https://niss.gov.ua/doslidzhennya/sotsialna-polityka/inozemni-studenty-yak-potentsial-popovnennya-lyudskoho-kapitalu> (Accessed: 28.11.2024).
- [30] Myrnyi M. 2023. «Evakuatsiia inozemtsiv z Ukrainy: chy spravdi ye rasova dyskryminatsiia?» *Zmina*. 3 bereznia 2022. <https://zmina.info/articles/evakuacziya-inozemcziv-z-ukrayiny-chy-spravdi-ye-rasova-dyskryminacziya/> (Accessed: 19.12.2023)
- [31] Ministerstvo osvity i nauky Ukrainy. Ukrainyskyi derzhavnyi tsentr mi-zhnarodnoi osvity. «Inozemni studenty v Ukraini». <https://studyinukraine.gov.ua/uk/statistika/> (Accessed: 15.12.2024).
- [32] MON Ukrainy. 2022. *Osvita 4.0: Ukrainyskyi svitanok*. <https://mon.gov.ua/static-objects/mon/sites/1/news/2022/12/10/Osvita-4.0.ukrayinskyi.svitanok.pdf> (Accessed: 15.12.2024).
- [33] Nikolaiev Ye., Rii H. 2023. *Vyshcha osvita v Ukraini: zminy cherez viinu: analitychnyi zvit*. Kyiv : Kyivskyi universytet imeni Borysa Hrinchenka
- [34] Shapovalova Olena red. *Inozemni studenty v Ukraini pid chas viiny (2022–2023)*. Kyiv : Mlyn media.
- [35] Shevchuk I. B. 2023. Formuvannia novykh vyklykiv ta mozhlyvostei dlia vishchoi shkoly Ukrainy v umovakh voiennoho stanu. *Diiialnist ZVO v umovakh viiny: realii, vyklyky ta perspektyvy*. Lviv : FUFB.